

De la norma social a la dissidència. Un procés de transformació epistemològica pertorbador¹

From the social norm to dissidence. A disturbing
epistemological transformation process

Albert Martín i Gómez

Universitat Autònoma de Barcelona

Correspondència: Albert Martín i Gómez. Grup d'Estudis sobre Sentiments,
Emocions i Societat. Departament de Sociologia.
Universitat Autònoma de Barcelona. Av. Eix Central. Edifici B. 08193 Bellaterra (Barcelona).
A/e: a.martinigomez@gmail.com.

Data de recepció de l'article: octubre 2012

Data d'acceptació de l'article: març 2014

Resum

En aquest article es formula una comprensió del procés de transformació epistemològica mitjançant el qual les persones passen de desenvolupar una pràctica quotidiana adequada a l'ordre social instituït a una pràctica que en discrepa. La recerca parteix de premisses socioconstruccionistes, i para una atenció especial a les interaccions, les relacions de poder i les emocions, en tant que elements explicatius de tot fenomen social. Amb aquest enfocament es pretén visibilitzar quin tipus de relacions, interaccions i situacions han possibilitat aquesta transformació, i quines emocions i sensacions han envoltat aquest procés de canvi. L'operativització d'aquest canvi efectiu en la vida de les persones s'ha basat en les relacions socials (econòmica, de parentiu i política) desenvolupades quotidianament, i s'han localitzat com a subjectes empírics d'estudi persones pertanyents a grups de dissidència a aquestes relacions, tant de manera integral com fragmentària. D'aquesta aproximació comprensiva, se n'extreuen quatre elements formals transversals (no substantius) que permeten versar sobre el procés constituent, i de possibilitat, de la pràctica dissident i, a la fi, de transformació epistemològica.

Paraules clau: epistemologia, relacions socials, socioconstruccionisme, emocions, dissidència social.

Abstract

This paper formulates an understanding of the epistemological transformation process in which individuals shift from carrying out a daily practice which is appropriate to the established social order, to a dissident practice. The research is based on the premises of social constructionism, giving a special attention to interactions, power relations and emotions

1. Aquest article ha estat guardonat amb el XVI Premi de Joves Sociòlegs (2012) de l'Institut d'Estudis Catalans.

as explanatory elements of all social phenomena. This approach aims to visualize what kind of relationships, interactions and situations have enabled this transformation, and what emotions and feelings have attended this change. The operationalization of this effective change in the lives of individuals is based on the social relations (economic, kinship, and political relations) which are maintained on a day-to-day basis, localizing, as empirical subjects of study, individuals belonging wholly or fragmentarily to groups dissident to such relations. Four formal and transverse (not substantive) elements are obtained from this comprehensive approach, allowing an understanding of this constituent process, of the possibility of dissident practice, and, ultimately, of epistemological transformation.

Keywords: epistemology, social relations, social constructionism, emotions, social dissidence.

*El que està en joc en l'erotisme és sempre
la dissolució de les formes constituïdes.*

GEORGES BATAILLE

1. Introducció

L'estudi del comportament social de les persones,² tant l'adequat a la norma com el que se'n desvia o s'hi resisteix, ha estat abordat des de diferents perspectives i tradicions. Des de diverses perspectives s'ha volgut abordar la comprensió del perquè les persones adequen la seva quotidianitat social a les normes reguladores de la societat a la qual pertanyen. Una qüestió iniciada per la sociologia com a «socialització» (Berger i Luckmann, 1988 [1966]; Bourdieu, 2000 [1999]) o per la psicologia / psicologia social com a «suggestió» o «influència social» (Ibáñez, 2004).

Aquestes comprensions teòriques han comprès aquesta adequació del comportament a la «norma social» establerta com: una inducció no percebuda (inconscient) de les pautes d'actuació socialment instituïdes; una interiorització i legitimació dels valors socials de la comunitat com a «normals»; una acceptació, una introducció i un reconeixement com a membre de la comunitat, i un establiment de les maneres de pensar, fer i sentir dins els límits de «normalitat» de l'ordre social establert.

Els principals paradigmes comprensius que han abordat el comportament no adequat a l'ordre instituït en la sociologia i la psicologia social es poden situar en tres paradigmes principals (Ibáñez, 2004). Tres paradigmes que empen diferents patrons comprensius-explicatius, en tant que reguladors de les relacions socials: *instints*, *pulsions* i *símbols*, per a abordar l'origen de la desviació-dissentiment.

Per una banda, la perspectiva sociobiològica o evolucionista identifica els *instints* «fam», «sexe» i «violència», localitza l'explicació originària del comportament en elements fora de la societat (biologia, genètica, impulsos innats) i que només són modelats per la societat (Wilson, 1983; Pinker, 2002). Per l'altra, les perspectives de la psicoanàlisi i del socioconstruccionisme basen la comprensió del comportament en l'àmbit dels significats i les emocions: la primera en les *pulsions* de l'inconscient, i el segon en les permissións i prohibicions culturals-simbòliques (Bataille, 1997 [1957]; Foucault, 2009 [1976]; Ibáñez, 2001b). En la perspectiva psicoanalítica, s'identifiquen les *pulsions* de l'«autoconservació», el «plaer» i la «destrucció» (Freud, 1970 [1930]; Gomà, 1979), i en la tradició sociològica (socioconstruccionista o no), que presta atenció als significats de les interaccions, s'identifiquen com a *símbols* estructuradors i mediadors de les «relacions socials», instituïts en «mercat», «família» i «Estat» (Luckmann, 1973 [1967]; Castells, 1998; Campillo, 2001).

Els objectius d'aquesta recerca s'emmarquen en la idea d'avançar cap a la producció d'unes primeres aproximacions per a comprendre el procés mitjançant el qual una persona passa de des-

2. S'utilitzarà la flexió femenina en comptes de la masculina quan es fa referència tant al singular com al plural de l'ésser humà, fent referència a la *persona*.

envolupar una pràctica quotidiana adequada a la norma social establerta a una de dissident i no hegemònica. És en aquest sentit, en tant que transformació en les maneres de pensar, fer i sentir, que es parlarà de *procés de transformació epistemològica*.

Per tal d'abordar aquest procés es prenen com a subjecte empíric d'estudi les persones que quotidianament dissenteixen de la norma social, i que per tant han viscut aquest «procés de transformació». Persones que pensen, actuen i senten d'una manera diferent de la norma, però no com a producte d'una exclusió o desviació (Becker, 1971) perquè no encaixin dins la norma instituïda, sinó com a producte d'un procés de reflexivitat.³

La comprensió d'un comportament quotidià diferent de la norma social establerta, de manera reflexiva, en les diferents àrees socials és definit com a «dissidència». Dissidència en el sentit: d'haver relativitzat històricament i contextualment la cultura comunitària amb la qual s'ha desenvolupat —*alternació* (Berger i Luckmann, 1988 [1966])—; d'haver qüestionat la transcendència de la identitat col·lectiva i individual —*sobirania* (Bataille, 1996 [1976])—, aquella que dotava de coherència la pròpia existència, i d'haver-se exposat a nous coneixements i inquietuds —*experiència* (Larrosa, 2003), o *pensar altrament* (Foucault, 2007 [1981])—, guiant la quotidianitat amb unes noves normes socials —*autonomia* (Castoriadis, 1998).

De manera operativa, per dissidència a la norma social, s'entén una quotidianitat basada en els aspectes següents: 1) *econòmicament*, no vendre la pròpia força de treball a altri per tal d'obtenir un salari que permeti l'accés i abastiment del consum necessari per a sobreviure; 2) en *el parentiu*, no agrupar-se entre sexes-generacions segons la fórmula de família nuclear ni segons una sexualitat heterosexual i monògama, i 3) *políticament*, no legitimar el sistema representatiu de partits polítics en la presa de decisions col·lectives i no reconèixer, i en molts casos no complir, la norma jurídicolegal establerta.

Aquesta recerca no es dirigeix a abordar el contingut concret d'aquesta pràctica «dissident» ni les causes concretes d'aquest contingut, objectes d'estudi en els quals s'han enclavat més les recerques entorn de «l'acció col·lectiva» i dels «moviments socials» (Hirsch, 1988; McAdam i Paulsen, 1993). O en la pretensió de perfilar una trajectòria o les característiques estructurals del potencial «dissident» (González i Barranco, 2007). Tampoc no es tracta d'una recerca com la que s'ha desenvolupat en alguns dels estudis més rellevants sobre les conversions religioses (Sargant, 1964; Deconchy, 1984), en què se centren més en elements psicològics individuals o en el conflicte, per no interrelacionar-los amb les interaccions, elements socials i estructurals o relacions de poder a l'hora d'abordar la comprensió del procés de canvi. Aquesta recerca es dirigeix a explorar com s'elaboren els processos de subjecció i subjectivació,⁴ concretament els de les persones «dissidents» socialment.

La pertinència de l'article, havent ubicat les diferents perspectives que han abordat el comportament social i el fenomen concret objecte d'estudi, recau en el fet que l'estudi d'aquest procés de transformació epistemològica no ha estat abordat concretament amb la voluntat d'establir *elements transversals formals* (no temàtics ni substantius) ni des de premisses socioconstruccionistes. En aquest sentit, les premisses socioconstruccionistes permeten entendre la persona dissident com una entitat plàstica i contextual, i comprendre aquesta transformació fixant l'element explicatiu, de manera explícita, en les *interaccions*, la construcció de les *emocions* i la seva ubicació dins les *relacions socials (de poder)*, i en els *símbols* que els donen sentit.

3. Activitat que «no requereix tant una introspecció intel·lectual com una anàlisi i un control permanent de la pràctica. [...] sistemàtica de les categories de pensament imposades que delimiten allò que es pot pensar i predeterminen el que pressuposa una exploració pensament» (Bourdieu i Wacquant, 1994, p. 36-37). Implica una ruptura amb les adherències i adhesions que eren més profundes i més inconscients.

4. S'entén per *subjecció* la manera com es vinculen les relacions de poder i les condicions socials en la constitució identitària, i per *subjectivació* la manera com es construeixen i modelen les pròpies maneres de pensar, sentir i fer dins el marc de possibilitat de la subjecció (Butler, 2001 [1997] i 2002 [1993]).

2. Socioconstruccionisme: interacció, relacions de poder, identificació i emocions

En aquest atansament, la comprensió epistemològica feta per Thomas Luckmann (1973 [1967]) al voltant de la cultura o de l'univers simbòlic és un punt de partida clar per a aquest propòsit. Entenent-la com allò que ens vincula amb les altres persones, respon a tres característiques operatives: com 1) orientació per a la relació amb el medi, amb una mateixa i amb la resta de persones; com 2) quelcom que fa indissoluble el pensar i el fer, i com 3) allò que cohesiona i envolta, alhora que és constituït i articulat per les relacions socials (econòmiques, de parentiu i polítiques) que donen pautes i regulen la comunitat en la subsistència (mercat), la reproducció (família) i la convivència/conflictes (Estat).

Partint d'aquesta comprensió de la cultura / univers simbòlic com l'element que vincula les relacions de les persones, Norbert Elias (1989 [1984] i 1994 [1989]) desenvolupa una comprensió entorn de la persona com a capacitada per a, i necessitada d'elaboracions simbòliques que li permetin orientar-se, comunicar-se i, a la fi, governar-se. És mitjançant aquests recursos simbòlics que transcorren les relacions amb una mateixa, les altres i l'entorn que constitueix l'univers simbòlic que permet a les persones conformar-se una identitat determinada. Per a abordar les formes de constitució identitàries —de subjecció i subjectivació—, i de l'univers simbòlic —formes d'orientació i comunicació—, s'utilitzen les eines comprensives de la perspectiva socioconstruccionista proposada per Kenneth Gergen (1992) i Tomás Ibáñez (1983; 2001*b*).

El socioconstruccionisme repren les premisses de l'interaccionisme simbòlic (Blumer, 1981), en què la dimensió subjectiva de la realitat social pren rellevància explicativa tant en 1) l'aparició dels significats a partir de la interacció amb les altres, com en el fet que 2) l'acció de les persones es produeix a partir d'aquests significats. Paral·lelament, comparteix les premisses del construccionisme de Peter Berger i Thomas Luckmann (1988 [1966]), com 3) l'exaltació del llenguatge en la construcció i producció de significats, més enllà de la concepció de codi abstracte de comunicació, i 4) la historicitat dels significats (construccions instituïdes) que envolten les interaccions de tota persona d'una comunitat; es legitimen i sedimenten construint un ordre social determinat i definint un marc de possibilitat.

Altrament, però, des del socioconstruccionisme (Ibáñez, 2001*a*) es rebutja l'espai que l'interaccionisme simbòlic dóna a l'agència individual com a espai en què es negocien dialècticament significats i determinacions a l'hora d'actuar, o la idea de Berger i Luckmann en la socialització estructural desenvolupada per les institucions com a forma de transmissió del sentit/coneixement que conté certes implicacions d'un paper receptiu o passiu de les persones. La perspectiva socioconstruccionista comprèn 5) que és en la *interacció* entre persones que es produeix la transmissió o conformació de la subjecció i subjectivació i, per tant, el focus d'anàlisi no està ni en l'agència reflexiva individual ni en la recepció estructural holística —o socialització.

En aquest espai d'interacció de significats és on prenen forma 6) les relacions de poder o dominació social (una de les principals aportacions de la perspectiva socioconstruccionista). El socioconstruccionisme introdueix la comprensió que les creacions socials dels significats presents en les nostres pràctiques estan inserides en relacions de poder, limitant (i també permetent) les definicions possibles (Ibáñez, 1983). Aquestes relacions de poder són inherents a tota relació social dins l'entramat relacional que constitueix la comunitat i la subjecció i subjectivació de la persona.

Partint d'una perspectiva sensible amb la interacció com a procés fonamental en la comprensió dels fenòmens socials (Ibáñez, 2001*a*) i amb la rellevància de la ubicació de les persones dins l'entramat de relacions socials de poder (Mann, 1991),⁵ es possibilita una operativització d'aquest univers simbòlic i d'aquestes interaccions per àmbits fragmentaris de relació social, cosa que ens permet endinsar-nos en la comprensió tant del comportament com de la identificació social de les

5. Michael Mann (1991) ofereix una perspectiva comprensiva entorn de la societat basada en dues concepcions principals: 1) les societats no com a sistemes socials, com a totalitats, sinó com a xarxes relacionals; i 2) les societats com a múltiples xarxes de poder, que se superposen i s'interseccionen, que es discerneixen en relacions de poder social.

persones. En aquest sentit, Antonio Campillo (2001), partint del mateix paradigma, revisa les «relacions socials» concretades per Mann operativitzant-les, en tant que conformadores alhora que cohesionades per l'univers simbòlic, en tres tipologies: 1) relacions econòmiques,⁶ 2) relacions de parentiu⁷ i 3) relacions polítiques.⁸

En aquest marc de relacions socials de poder és on s'ha de comprendre que les interaccions esdevenen constitutives i productores de les diverses identitats, i a la fi de la subjecció (del subjecte subjectat) (Foucault, 2007 [1981]). Aquestes interaccions i interpellacions viscudes en la quotidianitat són les que, en funció de la ubicació dins les diferents relacions socials, produiran en cadascuna una determinada manera epistemològica de sentir, actuar i relacionar-se dins l'ordre instituit de la societat/comunitat que s'habita (Althusser, 1977 [1970]). Així, la constitució identitària acaba unint un nom (classe treballadora, dona, gai, immigrant, jove, etc.) amb un conjunt de subjectes, i no fruit d'una sèrie de característiques essencials compartides invariables en el temps, sinó de l'acte mateix d'interpellació i identificació amb aquell nom (Córdoba, 2003).

Des d'una sensibilitat semblant, es poden trobar diversos estudis entorn de les diverses identitats fragmentàries que constitueixen la persona: en les relacions econòmiques (Bernstein, 1990; Mora, 2007), en les relacions de parentiu (Wittig, 2004 [1992]; Butler, 2007 [1990]) i en les relacions polítiques (Mignolo, 2000; Cardús, 2002; Billig, 2006 [1995]). Estudis que es fixen en les implicacions de la interpellació identitària amb la relació amb les diverses estructures: capitalisme, patriarcat i estat-nació.

Així, la comprensió vers la subjecció i subjectivació com a processos socials dependents de les relacions amb les altres s'ha de comprendre des de la impossibilitat del seu tancament, de la seva consideració última i ferma. Aquesta construcció i reconstrucció permanent de la subjecció de les persones (Gergen, 1992), mitjançant les múltiples interaccions, és la que els anirà configurant sensibilitats i possibilitats perceptives i reflexives específiques per a cadascuna d'elles.

Aquest procés de subjecció (o assumpció activa) donat en aquestes relacions socials impregnades per lògiques de poder no neutrals constitueix un dels elements que componen el *biopoder*⁹

6. Són les que regulen l'apropiació, producció i distribució dels recursos naturals, per a assegurar la subsistència de les persones, són les formes d'organització del treball per al cobriment de les necessitats bàsiques. Aquestes relacions en les societats contemporànies actuals es vehiculen mitjançant la institució/símbol del *mercat*. Aquesta dota de propietat per a l'apropiació i compravenda tot bé material/natural o servei, que es converteixen en propietats privades, valorades en capital en funció de les seva utilitat, rendibilitat i eficàcia (Campillo, 2001).

7. Són les que regulen la convivència entre sexes i generacions, per a assegurar el manteniment i cohesió de la comunitat, són les formes de filiació, amiat, sexualitat, de combinació entre els vincles de consanguinitat i afinitat, que fan possible la vinculació afectiva, el desig i el plaer. Aquestes relacions en les societats contemporànies actuals es vehiculen mitjançant la institució/símbol de la *família*. Aquesta es conforma a partir de l'afiliació consanguínia, a partir del nucli familiar «nuclear» (pare - mare - fills/es) (Campillo, 2001). Aquestes relacions s'articulen de manera patriarcal, a partir d'una sexualitat heterosexual, en què només es concep l'agrupació familiar a partir de la unió entre el sexe home i el sexe dona en relació monògama i indissoluble (excloent possibles variants sexuals no dicotòmiques).

8. Són les que regulen les formes de resolució de conflictes i de presa d'acords, tant a l'interior d'una comunitat com en les relacions entre diferents comunitats, per a assegurar la convivència entre persones, són les maneres d'instituir la dignitat humana i la governabilitat. Aquestes relacions en les societats contemporànies actuals es vehiculen mitjançant la institució/símbol (juridicoadministrativa) de l'*Estat*. Aquesta es conforma a partir de la reglamentació d'allò que està bé i d'allò que està malament en la convivència (Campillo, 2001). Aquestes relacions s'articulen a partir d'un sistema de presa de decisions jeràrquic entre representants (parlamentaris deliberadors, jutges) i representades. Una jerarquia establerta a partir d'unes eleccions de delegació de la presa de decisions, mitjançant l'agrupació en partits polítics.

9. El biopoder trenca amb la comprensió del poder com una propietat o quelcom que té algú, perquè l'entén com una relació, com quelcom que s'exerceix. El biopoder en termes de Foucault és invisible, penetrant, intrínsec, i es complementa amb el «poder disciplinari» o de vigilància. És un poder de relació, que s'implanta entre les persones i les institucions (convencions), s'implanta en la interacció i es visualitza en la relació de submissió per normalitat. És en la institucionalització (convenció) del «poder disciplinar» que el poder ja no només actua sobre els cossos, sinó sobre tota la comunitat, en totes les interaccions de la comunitat. Aquesta nova «tecnologia del poder» penetra el cos, no s'apropia de l'home-cos (físic) sinó de l'home-vivent (cosmovisió-subjecció) (Foucault, 1992 [1976], p. 248-251).

de Michel Foucault (1992 [1976]). El poder s'estableix en la relació configurant alhora la pròpia subjecció, i no només en el marc de possibilitat d'acció de la persona sinó també en la impossibilitat de pensar quelcom fora de la convenció/norma. Així es pot contemplar l'omnipresència del poder, ja que «el poder está en todas partes; no es que lo englobe todo, sino que viene de todas partes» (Foucault, 2009 [1976], p. 98), cosa que fa que les persones ens desenvolupem i ens constituïm a partir d'aquest poder, a partir del llenguatge, la gramàtica i les pràctiques del poder.

Però aquestes determinades interaccions que es desenvolupen durant la vida de la persona, a part d'anar-la constituint identitàriament i anar-la dotant d'una gramàtica interpretativa particular, possibiliten sensibilitats i capacitats de percebre quelcom davant d'una situació concreta, que una altra persona, havent-se subjectat o constituït mitjançant interaccions diferents, no podrà desenvolupar o experimentar. Així, abordar la *possibilitat de viure comprensions diferents de les d'altres*, que transcendeixen l'experiència passada i la coherència amb el present viscut i el futur per viure, és com es poden abordar els processos de transformació epistemològica.

Aquestes interaccions viscudes per les persones són, seguint Foucault (2009 [1976]), les determinants d'allò pensable i d'allò no pensable (la censura simbòlica). Segons Foucault, la lògica del tabú i la censura cultural/simbòlica està prescrita a «l'ordre» del llenguatge de les relacions de poder, i aquesta adopta tres formes diferents que es retroalimenten i que produeixen la pròpia subjecció de les persones: afirmar que allò no està permès (prohibició); impedir que allò sigui dit (tabú), i negar que allò existeixi (inexistència). Aquestes tres formes entrelligades conformen, mitjançant el mecanisme foucaultia «saber-poder», la censura cultural. En aquest sentit, el poder reprimeix comportaments «desviats» o «no racionals» amb l'ordre social hegemònic, i és només mitjançant l'impacte i pertorbació emocional (en tant que irracionals a l'ordre del llenguatge sistèmic o hegemònic) que és possible escapar d'aquesta lògica, de resistir o de subvertir l'hegemonia racional del comportament «normal» o sistèmic (Jaggar, 1989).

Des d'aquest paradigma comprensiu de la subjecció, basat en els simbolismes constitutius de l'ordre i de la prohibició i la censura, Georges Bataille (1997 [1957]) empra la noció d'*erotisme* com allò que trenca l'ordre. L'erotisme serà el que en la consciència de la persona posa en qüestió la pròpia subjecció, es tracta del desequilibri pel qual una es qüestiona a si mateixa conscientment, el desequilibri pel qual una qüestiona els límits (tabús i prohibicions) de la cultura que l'ha constituït i vinculat com a tal.

L'experimentació viscuda en el moment de la transgressió, l'angoixa sense la qual no existiria la «prohibició», la transgressió de la prohibició, és l'experimentació del pecat, l'experimentació del tabú i l'erotisme (Bataille, 1997 [1957]), ja que aquests no van lligats a la intel·ligència ni a la racionalitat (sí a la consciència), sinó a la sensibilitat passional i a la irracionalitat emocional.

3. Mètode sensible amb vivències i emocions

Seguint la comprensió que la subjecció de les persones és constant i infinita (Gergen, 1992), per a abordar la transformació epistemològica viscuda, els canvis identitaris i les vivències o interaccions que han propiciat aquests canvis, es pren en consideració la lectura que fa Juan Luis Álvarez-Gayou (2003) sobre la fenomenologia com a metodologia. Caracteritzant-se perquè produeix informació des de les experiències personals, centrant-se en quatre conceptes clau: la temporalitat (el temps viscut), l'espacialitat (l'espai viscut), la corporeïtat (el cos viscut) i la relacionalitat (la relació humana viscuda).

Així, aquesta recerca es desenvolupa metodològicament (Álvarez-Gayou, 2003): 1) buscant el significat de l'experiència (la vivència); 2) emfatitzant la intencionalitat de la consciència, és a dir, que les experiències es basen en la memòria, la imatge i el significat percebuts des del moment present; 3) estudiant com una persona experimenta un fenomen viscut; 4) elaborant preguntes d'investigació que exploraren el significat que les persones confereixen a l'experiència, i sol·licitant que descriguin les experiències viscudes quotidianament; 5) obtenint informació mitjançant l'en-

trevista dels qui han experimentat el fenomen estudiat, i 6) convidant l'entrevistada a reflexionar sobre temes que no havia considerat del fenomen.

Aquest disseny permet fixar la persona que practica formes de relació dissidents amb les hegemòniques com a subjecte d'estudi,¹⁰ sempre que es tingui en compte que s'aborda la persona en tant que resultat momentani d'un seguit d'interaccions que l'han constituït com a tal. En aquest sentit, la producció de dades empíriques serà abordada mitjançant dos mètodes d'aproximació que possibiliten l'èmfasi fenomenològic (en interaccions, en quotidianitat, vivències i emocions).

Per una banda, es fa un *estudi del cas d'un grup* de dissidència social integral. Un grup escollit a partir de l'operativització descrita de les relacions socials que componen la cultura/univers simbòlic hegemònic (de la societat occidental contemporània), del qual s'estudia la seva dissidència en la pràctica diària, quotidiana i constant. El col·lectiu seleccionat per a l'estudi del cas és el Centre Social Okupat i Autogestionat (CSOA) «La Teixidora»,¹¹ tant per l'accessibilitat pròpia com per la viabilitat mostrada pel grup. L'estudi del cas del grup es fixa en tant que màxim exponent d'interacció, i inclou: una aproximació etnogràfica en tant que contrastació de la pràctica quotidiana dissident i les seves implicacions i contradiccions d'integritat de la dissidència; i la realització d'entrevistes biogràfiques en profunditat a quatre de les seves membres (T1, T2, T3, T4).

Per una altra banda, es fixa la realització d'entrevistes biogràfiques semiestructurades en profunditat a dissidents de grups de dissidència fragmentària/parcial —econòmica, de parentiu, política i simbòlica— (F1, F2, F3, F4). Un segon abordatge en el qual la producció d'informació empírica pretén evitar el relat teleològic a l'hora d'entendre l'inici de la pràctica d'altres dissidències fragmentàries/parcials com a evolució naturalitzada de la continuació d'altres dissidències ja practicades. Les entrevistes s'empren com a eina tant per les experiències emocionals viscudes (Valles, 2002) que es poden extreure de la persona entrevistada,¹² com per l'aprofundiment i capacitat de precisió dels qüestionaments requerits per a abordar els processos viscuts entorn de la transformació de la quotidianitat.

La localització de les entrevistes de col·lectius de dissidència fragmentària/parcial es duu a terme d'acord amb la divisió de les diferents relacions socials: 1) relacions econòmiques, 2) relacions de parentiu i 3) relacions polítiques, i també 4) culturals/simbòliques, en tant que allò que

10. La participació de les diferents entrevistes en la producció de la informació empírica necessària per a l'estudi, tot i ser coneguda la seva vinculació a un grup o col·lectiu de pertinença, s'explicita que serà confidencial. Aquesta investigació empra un codi ètic pel qual la citació i especificació de cadascuna de les participants serà mitjançant pseudònims i garantint-ne l'anonimat, unes implicacions ètiques de les quals són informades prèviament a la participació.

11. El CSOA La Teixidora és un centre social okupat amb habitatges del barri barceloní del Poblenou, on el grup de persones residents és qui gestiona també l'activitat del centre. Aquest col·lectiu es va formar el 2007, sis mesos abans de l'okupació de l'immoble, i es defineix com anticapitalista i autogestionat (rel. econòmiques), contrari al patriarcat (rel. parentiu), i antifeixista i assembleari (rel. polítiques). La Teixidora és un espai on es fan activitats polítiques, tallers, xerrades, etc., encarades a la transformació social. Diuen que intenten constituir la doble funció de ser «un espai de resistència a la situació econòmica, política i social» i la d'un «espai de creació d'una alternativa, d'una societat organitzada al marge». En aquest sentit, el finançament del centre és autogestionat, el consum alimentari es fa a través d'una cooperativa de consum pròpia (local, ecològic, vegetarià, i d'igualtat entre productors i consumidors), l'abastiment de roba es fa des d'un projecte d'intercanvi (botiga gratis), a part d'un projecte d'intercanvi de temps (banc d'hores). En les relacions de parentiu, l'habitatge es comparteix de manera comunitària i es potencien les activitats tant teòriques com pràctiques de relacions no heteronormatives i de «poliamor». I pel que fa a les relacions polítiques, tant internament com amb la resta de col·lectius del barri amb què es relacionen, es basen en l'assemblearisme i l'horitzontalitat en la presa de decisions, organitzats en comissions tècniques i temàtiques; també hi ha espais d'intercanvi d'emocions per tal de treballar els rols de lideratge i participació dins les assemblees. Per a més informació: teixidora.squat.net.

12. L'elecció concreta de les membres es fa d'acord amb el requeriment que mantinguin unes responsabilitats fortes i regulars en el col·lectiu corresponent. Així, les participants de les entrevistes són «membres actives i estables» que aporten recursos a l'organització del grup (econòmics, temps, esforç militant), que assisteixen a reunions, participen en comissions, que formarien part d'un presumpte «nucli dur» (González i Barranco, 2007). Així s'assegura la participació de persones que ja han desenvolupat el procés de transformació epistemològica que s'estudia, són persones que ja practiquen la dissidència social de manera quotidiana.

cohesiona la intersecció entre les altres i hi dóna sentit. Així, l'elecció específica dels col·lectius que responguin a aquestes pràctiques, i de les persones concretes de cadascun d'aquests grups, es fa tant per l'accessibilitat al col·lectiu com per la viabilitat i disposició de la persona. Les entrevistades dissidents fragmentàriament pertanyen als grups següents: en les relacions econòmiques el centre social de Can Masdeu¹³ (F1); en les de parentiu, la Col·lectiva Feminista Les Tisoires¹⁴ (F2); en les polítiques, l'Assemblea de Joves del Poblenou¹⁵ (F3), i amb relació a les pràctiques subversives amb l'hegemonia simbòlica, el col·lectiu Espai en Blanc¹⁶ (F4).

L'anàlisi de les entrevistes produïdes respon a un protocol d'etapes i processos d'operació amb els textos, que consisteix a visibilitzar les dimensions (catalogació) en què es focalitza l'estudi (interaccions, relacions de poder i emocions) i que justifiquen la realització de l'anàlisi desgranant els processos i paral·lelismes comuns viscuts (Ruiz Olabuénaga, 1996). Havent fragmentat les entrevistes per dimensions, se n'extreuen elements amb significació, fixant l'anàlisi en la *forma* (procés vivencial) i no tant en el contingut (vivència específica) dels textos, és a dir, tractar de construir equivalències en el com es viu i no tant en el que es viu.

A través d'aquesta consideració dels diferents elements significatius (categories) de cada «dimensió» transversal en les diverses entrevistes és com es possibilita des de l'anàlisi un procés de comprensió.¹⁷ Mitjançant criteris d'equivalències de les diferents entrevistes, de similitud i diferència, des de les «dimensions» desenvolupades es produeixen unes primeres comprensions entorn del procés objecte d'estudi, estructurades i connectades per *quatre elements formals transversals*.

13. Al centre social rururbà de Can Masdeu, okupat des de 2001, hi viuen unes vint-i-cinc persones i basen la seva autogestió i el seu autoabastiment en la recuperació dels usos tradicionals hortícoles i forestals, i una repoblació i plantació d'arbres fruiters. En aquests horts comunitaris hi participen unes vuitanta persones, on conreen mitjançant una gestió col·lectiva dels recursos naturals (aigua, terra, llavors, etc.). S'hi desenvolupa un bar on se serveixen a preus econòmics menús vegetarians, tot elaborat de manera artesana i casolana gairebé sempre a partir de productes ecològics (no transgènics), locals, de temporada i/o de comerç just. Can Masdeu també disposa d'una «botiga» de roba gratis, que promou un consum material i un cobriment de necessitats mitjançant l'intercanvi o la donació sense el valor monetari pel mig. Per a més informació: www.canmasdeu.net.

14. La Col·lectiva Feminista Les Tisoires és un col·lectiu format per dones i lesbianes que cerca el trencament amb la sexualitat heteronormativa. Les formes de dissidència sexual que s'hi generen i s'hi promouen es fan mitjançant activitats o tallers tant de caràcter intern com extern, que permeten a les mateixes integrants experimentar pràctiques lesbianes. Unes pràctiques que permeten experimentar noves sensacions i emocions que subverteixen el model de relació sexual heterosexual i el model de parentiu patriarcal que se'n desprèn, lligat a la reproducció, a la família nuclear i a la monogàmia. Per a més informació: lestisoires.blogspot.com.

15. L'Assemblea de Joves del Poblenou (AJP-CAJEI) és un col·lectiu juvenil, conformat per joves d'entre quinze i vint-i-cinc anys del barri barceloní del Poblenou. Les decisions es prenen per consens, pretenen promoure el debat i la participació sobre com s'ha de construir un barri a partir de la solidaritat i la cooperació, i on siguin les mateixes veïnes les que decideixin el barri que volen i promoguin una democràcia participativa allunyada de la representació i delegació en la presa de decisions. Per a més informació: www.jovespoblenou.cat.

16. Espai en Blanc és una aposta col·lectiva per tal de repensar les relacions socials quotidianes entorn d'aquells simbolismes que vertebraven i vehiculen les maneres de pensar, conèixer, sentir, percebre, interpretar i relacionar-se de les persones. És un grup que emergeix amb la intenció de pensar formes d'actuació que permetin «obrir esclertes i forats» en els quals es donen per descomptat, en l'univers simbòlic hegemònic que estructura la vida quotidiana de les persones. Espai en Blanc conjuga en aquestes reflexions l'activisme i l'acadèmia, el discurs i l'acció, les idees i les experimentacions. Les seves formes d'acció provenen de les aportacions de la pràctica *situacionista*, actualitzant i renovant tècniques com les *performances* (la creació i interpretació de situacions d'impacte), els *happenings* (on les activistes interpreten un paper i actuen sense guió preestablert) o els *detournements* (la difusió d'eslògans que juguen amb la transgressió del significat hegemònic). Per a més informació: www.espaienblanc.net.

17. Des d'aquest mètode de producció de dades empíriques i aquest tipus d'anàlisi (de contingut qualitatiu), s'han d'assumir una sèrie de limitacions per a aquestes primeres aproximacions comprensives d'aquest procés de transformació epistemològica que s'explora. Principalment, el de l'assumpció que tot el material empíric biogràfic de les dissidents socials és produït des de la narració pròpia de les mateixes entrevistades i a partir de la interpretació present de la seva pròpia vida passada. Tot i realitzar unes entrevistes amb una estructuració no contínua ni lineal de la trajectòria vital, la significació, la rellevància i els impactes vivencials narrats acaben dependent, en darrera instància, de la presència i verbalització que li donen les mateixes entrevistades.

4. Elements formals del procés de transformació epistemològica

Des de la comprensió que la constitució de les persones es va conformant a partir de les diverses i diferents interaccions que es viuen durant la vida, desenvolupant maneres de conèixer, sentir i relacionar-se, també s'han de tenir en compte per a comprendre el procés de transformació epistemològica. Atès que les interaccions desenvolupen unes determinades sensibilitats, que són susceptibles de ser pertorbades emocionalment i transcendides quan es viuen maneres —situacions o relacions— epistemològiques diferents (de conèixer, sentir i relacionar-se) de les que podien ser imaginades.

Així, es poden desgranar quatre elements transversals significatius en totes les entrevistes de caràcter formal, i no substantiu, que cal tenir en compte per a comprendre aquest procés de transformació epistemològica: 1) les interaccions possibilitadores prèvies; 2) la pertorbació en la transgressió de la censura; 3) la vivència d'incomoditats i paral·lelismes en el procés, i 4) el grup dissident com a comoditat i nova possibilitació.

En la fragmentació per dimensions de les diferents entrevistes s'ha pres en consideració: en la dimensió 1), tot el que fa referència a la ubicació dins les relacions socials i interaccions que han viscut i subjectat a les entrevistades en la seva vida passada; en la dimensió 2), quelcom relacionat amb impactes narrats als quals han fet referència les entrevistades, tota relació, situació o persona amb qui s'ha interaccionat que li han fet viure «un abans i un després»; pel que fa a la dimensió 3), s'ha pres en consideració en les diverses entrevistes quelcom que feia referència a les sensacions o als sentiments viscuts en la quotidianitat de la diferència de la seva vida respecte de la resta de persones amb qui es relacionava, aquelles incomoditats i aquells malestars per la incomprensió o pels conflictes continuats amb la «normalitat», i finalment, en la dimensió 4) s'ha tingut en compte aquella part dels relats en què el grup dissident tenia una funció rellevant en les seves vivències grupals, i tot el que això comportava i significava per a l'entrevistada.

4.1. ELEMENT 1: INTERACCIONS POSSIBILITADORES PRÈVIES

Sense la voluntat d'establir unes condicions comunes concretes (d'ubicació estructural) com a determinants de la pràctica dissident, s'ha de fer una aproximació en termes de les diferents relacions socials que mantienien les dissidents anteriorment.

Pel que fa a les dissidents de La Teixidora, provenen d'un model familiar nuclear (pare, mare i, en alguns casos, germans), en què se celebraven totes les tradicions cristianes (naixement, funeral, comunions, casaments, Nadal). La situació socioeconòmica familiar és de classe mitjana urbana (autònoms) i classe treballadora (assalariada). En un cas, és destacable un consum alimentari a la llar estricta pel que fa a una procedència de comerç local, menjar fresc i no de supermercats (T1); en un altre cas, compraven productes a familiars que tenien horts (T4). Totes, però, s'alimentaven de manera omnívora. Pel que fa al consum de roba, totes dues destaquen que d'adolescents no els agradava anar «de compres», mentre que a les seves amigues sí (T1, T4); en canvi, una altra reconeix que abans es gastava molts diners del sou en roba (T3). La procedència geogràfica coincideix amb entorns molt polititzats (p. ex., en un cas el País Basc) on els pares eren molt crítics amb el sistema, tant pel que fa al marc nacional com al social (T1). D'altres, situen els seus pares com a «progres» procedents de la lluita política contra el franquisme (T2).

D'altra banda, pel que fa a les dissidents fragmentàries, és oportú destacar que l'F3 narra que d'adolescent se sentia molt atreta quan estudiava història a l'institut per les rebel·lies del moviment obrer o d'alliberament nacional (F3). Aquestes són unes sensacions que poden possibilitar un desenvolupament en l'empatia vers la dissidència. En altres entrevistades s'expliciten incomoditats com l'F2, que explica que d'adolescent anava a discoteques i, a diferència de les seves amigues, es rebotava davant de certes actituds dels nois (F2).

Són expressions que deixen entreveure que la persona havia viscut unes condicions o interaccions passades determinades, des de les quals podia desenvolupar unes sensibilitats entorn del dissentiment a l'ordre social instituit, o una capacitat o marc de possibilitat per a reflexionar entorn de les relacions quotidianes.

4.2. ELEMENT 2: PERTORBACIÓ EN LA TRANSGRESSIÓ DE LA CENSURA

En les entrevistes es destaquen records que es relaten com a originadors de moltes reflexions en el moment de viure'ls. Aquests records impactants constitueixen el que seria la transgressió a la «censura cultural» (Foucault, 2009 [1976]). És des de les interaccions passades possibilitadores de desenvolupar sensibilitats entorn del dissentiment que es pot enllaçar amb la vivència d'una situació o interacció d'impacte per a la persona i per a la seva subjecció.

Aquests impactes que pertorben l'estabilitat existencial i explicativa de la subjecció de la persona es reflecteixen en algunes lectures de llibres, pel·lícules o persones (professores) que han esdevingut referents pel fet d'explicar experiències a partir de les quals les persones s'han vist identificades amb vivències personals (T2, F1, F2, F3, F4). Aquestes identificacions els van causar un abans i un després, i van posar «nom» (F2) a sensacions d'incomoditat. En canvi, hi ha d'altres situacions que viuen les dissidents que sí podrien rebre més categòricament el nom de *transgressió* o *ruptura epistemològica*, per haver fet allò que no està permès (prohibició), per haver dit allò que està impedit (tabú), o per haver afirmat allò que no és possible (inexistència).

En aquest sentit, una de les membres de La Teixidora explica que, quan tenia vint anys, el veïnat del seu barri de composició obrera, organitzats en assemblea, va decidir aturar les obres d'un aparcament, destruint-les, i les van aturar. En aquell moment veure l'organització de gent per a fer resistència li va fer pensar que «es pot» (T3). I també destaca l'impacte que li va causar el fet que en una manifestació en què la policia va carregar, li van pegar (T3).

Pel que fa a la dissident amb les relacions polítiques, recorda com un impacte o «interruptor» el fet de freqüentar una casa okupada amb els seus amics i trobar-se en un espai de llibertat on no se'ls demanava ni el DNI ni explicacions pel que fessin (F3). O com quan, un cop els van desallotjar d'aquell primer centre social okupat i intentaven okupar un espai nou, va haver de fer accions clarament il·legals (trencar vidres), amb els riscos que això representava (F3). D'altra banda, la dissident amb les relacions sexuals i de parentiu recorda que la va impactar el fet que un company noi va proposar que un llibret que havien d'editar estigués escrit tot en femení (F2).

Aquestes situacions impactants narrades van causar sorpresa en les dissidents, però també transcendència en les seves futures quotidianitats, ja que farien que les repensessin. Així, pertorben les seves subjeccions i subjectivacions (maneres de pensar-se una mateixa les pròpies subjeccions) i els produeixen mutacions i transformacions. Es tracta d'uns impactes que evoquen l'emotivitat viscuda en la transgressió, de l'erotisme en el sentit de posar-se a una mateixa en joc trencant els límits propis de coherència epistemològica existencial del moment. Aquestes emocions són pertorbadores en tant que escapen a la lògica racional que donava compte de l'experiència vital viscuda fins al moment. Aquests impactes, en tant que emocionals, són el que generaran maneres de pensar noves (de comprensió i percepció), crearan sabers nous en la pròpia identitat. Es podria afirmar, en forma d'indici, que l'impacte emocional no generarà insatisfacció racional, d'objectius o aspiracions calculades que cal fer, l'impacte generarà incomoditat i insatisfacció passional o de desig.

4.3. ELEMENT 3: VIVÈNCIA D'INCOMODITATS I PARALELISMES EN EL PROCÉS

En aquest procés de transformació epistemològica de transició entre una pràctica quotidiana anàloga a l'ordre social establert a una que en discrepa quotidianament és que les dissidents emfatitzen viure'l ple de contradiccions, de sensacions d'incomoditat quotidiana. En aquest sentit, Erving Goffman (1982 [1967]) aborda la importància de la vergonya i la incomoditat com a elements de control social en el possible desenvolupament de relacions no adequades a la norma social.

Les dissidents de La Teixidora, en aquest sentit, declaren que les pràctiques dins la comunitat de La Teixidora són difícils de mantenir amb la resta de la societat (amistats, família, feina), ja que existeixen en paral·lel a la societat (T1, T2, T3, T4). Les situacions de contradicció que es generen són difícils, perquè, tot i que intenten actuar tal com han triat, incomoden, creen rebuig i acaben resignant-se davant les altres (T2).

De la mateixa manera, la dissident amb les relacions polítiques narra el pudor o vergonya que pateix en mostrar o explicar a què dedica la seva vida o quina és la seva orientació política en els àmbits laborals o acadèmics. Diu que viu una doble vida, ja que sola se li fa difícil, li costa, se n'amaga i és un desengany per a si mateixa (F3). La dissident amb les relacions econòmiques explica que anar a viure a Can Masdeu va ser un trasbals, li va trencar els esquemes del projecte de vida, ja que no s'havia plantejat tot el que comportava l'autogestió. Ella volia continuar treballant vuit hores diàries a fora la casa, però, vivint en comunitat i de manera més ecològica, finalment va renunciar a la seva carrera professional, decisió que li va comportar molts dilemes i molts plors (F1). I la dissident amb les relacions de parentiu va patir moltes contradiccions sobre si tallar-se els cabells quan la resta de noies del col·lectiu ho van fer, o a l'hora de decidir com sortir vestida de casa (F2), qüestions molt relacionades amb la reflexió del tipus de feminitat que volia viure. També narra que sovint se sent malament a l'hora d'haver d'insistir sempre en la poca sensibilitat a l'hora d'abordar els temes des d'una òptica de gènere. Tant ella com la dissident amb les relacions econòmiques acaben narrant que estan fartes de ser sempre les rares o la boges (F1, F2).

Les vivències quotidianes d'aquest procés de transformació mantenen el malestar o incomoditat existencial mentre es manté aquesta relació paral·lela amb ambients socials anteriors a l'inici de practicar el particular tipus de dissidència, que es regeixen per l'ordre social hegemònic.

4.4. ELEMENT 4: EL GRUP DISSIDENT COM A COMODITAT I POSSIBILITACIÓ

Aquesta quotidianitat contradictòria i plena de malestars contrasta, en canvi, amb la quotidianitat i les sensacions de comoditat del mateix grup dissident de pertinença. Les dissidents acaben preferint o prioritzant els espais de comoditat amb persones afins, també dissidents, en la quotidianitat i no haver-se de trobar incomprendiments respecte de les pròpies pràctiques. Alison Jaggar (1989) diu que quan s'experimenten sensacions no convencionals de manera aïllada fins i tot poden produir dubtes entorn de la pròpia salut, i no en canvi si són compartides i validades per d'altres, cosa que pot donar peu a la formació de subcultures no hegemòniques.

Les entrevistades de La Teixidora han destacat que continuen al col·lectiu perquè creuen en el projecte, però, i principalment, perquè han trobat un espai on poden dur a terme aquesta manera diferent de viure (E1). Aquesta quotidianitat va representar un impacte pel que fa a les relacions de gènere i al treball sobre les emocions (E3), ja que abans eren conscients de determinades desigualtats, però fins a la participació a La Teixidora no van poder posar en pràctica la seva superació. En la mateixa sintonia, la dissident amb les relacions polítiques explica que, amb el pas del temps, ha anat perdent el contacte amb les amistats d'escola i de l'institut, i n'ha anat fent de noves més relacionades amb la militància. Actualment, viu la comoditat amb la seva parella, amb la família propera, o amb els cercles d'amistat i companys de lluita amb qui es barregen bastant, mentre que les amistats anteriors mantenen uns interessos amb què una estona se sentiria a gust, però quotidianament la farien sentir buida en altres aspectes (F3).

I seguint amb referència a la comprensió de Jaggar (1989) respecte del paper del *grup* com a espai possibilitador d'experiències i de compartiment d'inquietuds, la mateixa dissident amb les relacions polítiques explica que quan va sola intenta que no la vegi ningú fent una pintada o enganxant un adhesiu; en canvi, si va amb el col·lectiu fins i tot li agrada que la vegi segons qui, diu que la força del col·lectiu l'apodera (F3). Així, la dissident amb les relacions de parentiu narra que en el col·lectiu va ser on va poder experimentar conjuntament inquietuds que compartien entorn de pràctiques sexoafectives tant teòriques com més corporals (F2). En aquesta línia, la dissident amb les relacions econòmiques narra que fins que no va entrar a Can Masdeu no va poder dur a terme un consum de roba mitjançant l'intercanvi, o cultivar i produir la pròpia alimentació (F1).

El grup dissident es converteix en el grup d'afins, tant perquè s'hi troba un grup de persones on no es topa amb la discussió o incomprensió constants, com perquè comparteixen inquietuds i plegades experimenten noves experiències possibilitadores de nous horitzons. El grup de dissidents també estableix una norma social pròpia, en aquest cas de la pròpia dissidència particular amb la norma social hegemònica. Però també exerceix el paper de possibilitador de transgredir els límits de la censura cultural que una persona sola i aïllada no podria fer mai, ja que no podria posar en pràctica amb ningú les formes diferents de relació de manera quotidiana. Així, el grup permet una *nova possibilitació* a ser sensible a més, i diferents, situacions discordants amb la norma, cosa que permet noves sensibilitzacions susceptibles de ser pertorbades i continuar-ne trencant d'altres de donades per descomptat de l'ordre social establert. El grup dissident com a comoditat i possibilitació esdevé part del procés vital de subjecció i subjectivació de les persones, esdevé unes noves «interaccions passades possibilitadores prèvies».

5. Conclusions

Amb la finalitat d'avançar en la comprensió del procés mitjançant el qual una persona passa de desenvolupar una pràctica quotidiana adequada a la norma social establerta a una pràctica que hi discrepa, des d'aquesta recerca es poden apuntar unes primeres aproximacions a l'hora d'establir uns elements transversals «formals» que travessen aquesta transformació epistemològica. Aquesta aproximació s'ha dut a terme d'acord amb l'experiència vital narrada i interpretada tant per un grup de persones que desenvolupen una vida integral dissident (el CSOA La Teixidora), més la de quatre membres de col·lectius que practiquen quotidianament una dissidència fragmentària/parcial (econòmica, de parentiu, política i simbòlica, respectivament).

Tot i les limitacions teleològiques, aquesta aproximació s'ha basat en el contrast de les relacions socials quotidianes que practiquen les dissidents amb les relacions hegemòniques, i del procés viencial de transformació viscut. Ja que l'enfocament parteix de la comprensió que la subjecció de les persones és determinada per les relacions específiques que han desenvolupat i desenvolupen a partir de la seva ubicació dins la xarxa de relacions socials. Així, s'han pogut establir, a manera de primera aproximació, quatre elements transversals formals.

Des de la ubicació dins l'entramat de relacions socials es desenvolupen les eines lingüístiques, gramaticals i afectives que constituïran i subjectaran les persones en les seves relacions quotidianes. Aquesta ubicació és la que possibilita o impossibilita determinades capacitats de percepció i de vivència en les persones. És dependent d'aquesta ubicació estructural/relacional que es genera una disposició comprensiva i una sensibilitat respecte de pràctiques diferents de les relacions econòmiques, parentals i polítiques que quotidianament es duen a terme. Aquest marc comprensiu de possibilitat permet ser sensible i susceptible de percebre impactes i ruptures epistemològiques allà on una altra no ho percebria. Un element aquí anomenat (1) *interaccions possibilitadores prèvies*.

Els records narrats com a impacte són interaccions (situacions, relacions, concepcions) que pertorben aquesta estabilitat pel fet de transgredir la lògica interpretativa de la pròpia experiència passada, perquè transgredeixen allò que per a la pròpia subjecció era prohibit, era tabú o era inexistència, allò que no era susceptible de ser pensat, dit o actuat. Aquests impactes que pertorben

l'estabilitat existencial i explicativa són el desequilibri pel qual la persona comença a qüestionar-se conscientment la seva pròpia quotidianitat i les relacions que l'havien subjectat i identificat fins al moment. Un element del procés de transformació que en l'article és identificat com a (2) *la pertorbació en la transgressió de la censura*.

El ventall d'emocions no susceptibles a la racionalitat de la lògica interpretativa anterior de la pròpia subjecció, que s'origina arran d'aquests impactes o «ruptures epistemològiques», gira entorn de la vivència de contradiccions, de sensacions d'incomoditat i insatisfacció. Són unes emocions i sensacions que viuen la incomoditat del contrast entre les pràctiques dissidents en alguns espais, i les pràctiques «normalitzades» en d'altres. Element identificat en l'article com a (3) *la vivència d'incomoditats i paral·lelismes en el procés*.

Finalment, és en la vivència d'aquestes sensacions de contradicció que el grup d'afins dissidents adopta la funció de ser l'espai en què la persona pot desenvolupar de manera còmoda les seves inquietuds i experimentar les relacions dissidents amb l'ordre social hegemònic. Així, el grup dissident serà on la persona deixa de viure sensacions d'incomprensió i incomoditat, i novament possibilita la transgressió de nous límits existencials. Compartir inquietuds i experimentar plegades noves formes de relació seran les noves interaccions que permetin a la persona la nova o següent mutació de la subjecció. Un darrer element que en l'article s'identifica com a (4) *el grup dissident com a comoditat i nova possibilitació*.

6. Referències bibliogràfiques

- ALTHUSSER, Louis (1977 [1970]). «Ideología y aparatos ideológicos de Estado». A: *Posiciones*. Barcelona: Anagrama.
- ÁLVAREZ-GAYOU, Juan Luis (2003). «Marcos referenciales interpretativos». A: *Cómo hacer investigación cualitativa: Fundamentos y metodología*. Mèxic: Paidós.
- BATAILLE, Georges (1996 [1976]). *Lo que entiendo por soberanía*. Barcelona: Paidós.
- (1997 [1957]). *El erotismo*. Barcelona: Tusquets.
- BECKER, Howard (1971). *Los extraños: Sociología de la desviación*. Buenos Aires: Tiempo Contemporáneo.
- BERGER, Peter; LUCKMANN, Thomas (1988 [1966]). *La construcció social de la realitat: Un tractat de sociologia del coneixement*. Barcelona: Herder.
- BERNSTEIN, Basil (1990). *Poder, educación y conciencia*. Barcelona: El Roure.
- BILLIG, Michael (2006 [1995]). *Nacionalisme banal*. València: Afers.
- BLUMER, Herbert (1981). *El interaccionismo simbólico*. Barcelona: Hora.
- BOURDIEU, Pierre (2000 [1999]). *La dominación masculina*. Barcelona: Anagrama.
- BOURDIEU, Pierre; WACQUANT, Loïc (1994). *Per a una sociologia reflexiva*. Barcelona: Herder.
- BUTLER, Judith (2001 [1997]). *Mecanismos psíquicos del poder: Teorías sobre la sujeción*. Madrid: Cátedra.
- (2002 [1993]). *Cuerpos que importan: Sobre los límites materiales y discursivos del «sexo»*. Buenos Aires: Paidós.
- (2007 [1990]). *El género en disputa: El feminismo y la subversión de la identidad*. Barcelona: Paidós.
- CAMPILLO, Antonio (2001). *Variaciones de la vida humana: Una teoría de la historia*. Madrid: Akal.
- CARDÚS, Salvador (2002). «Ciudadania i identificació política. Apunts per a un model d'anàlisi de la societat catalana». *L'Espill*, núm. 11, p. 125-135.
- CASTELLS, Manuel (1998). *La era de la información*. Vol. I: *La sociedad red*. Madrid: Alianza.
- CASTORIADIS, Cornelius (1998). «Lo imaginario: la creación en el dominio histórico-social». A: *Los dominios del hombre: Las encrucijadas del laberinto*. Barcelona: Gedisa.
- CÓRDOBA, David (2003). «Identidad sexual y performatividad». *Athenea Digital*, núm. 4, p. 87-96.
- DECONCHY, Jean Pierre (1984). «Sistemas de creencias y representaciones ideológicas». A: MOSCOVICI, Serge. *Psicología social*. Vol. II: *Pensamiento y vida social; Psicología social y problemas sociales*. Mèxic: Paidós.
- ELIAS, Norbert (1989 [1984]). *Sobre el tiempo*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- (1994 [1989]). *Teoría del símbolo: Un ensayo de antropología cultural*. Barcelona: Península.
- FOUCAULT, Michel (1992 [1976]). «Del poder de soberanía al poder sobre la vida». A: *Genealogía del racismo*. Madrid: La Piqueta.

- FOUCAULT, Michel (2007 [1981]). *Un diàleg sobre el poder y otras conversaciones*. Selecció i introducció a cura de Miguel Morey. Madrid: Alianza.
- (2009 [1976]). *Historia de la sexualidad*. 1. *La voluntad de saber*. Madrid: Siglo XXI.
- FREUD, Sigmund (1970 [1930]). *El malestar en la cultura y otros ensayos*. Madrid: Alianza.
- GERGEN, Kenneth J. (1992). *El yo saturado: Dilemas de identidad en el mundo contemporáneo*. Barcelona: Paidós.
- GOFFMAN, Erving (1982 [1967]). *Interaction ritual: Essays on face-to-face behaviour*. Nova York: Pantheon Books.
- GOMÀ, Francesc (1979). *Conocer Freud y su obra*. Barcelona: Dopesa.
- GONZÁLEZ, Robert; BARRANCO, Oriol (2007). «Construyendo alternativas frente a la globalización neoliberal. Resistencias juveniles en Catalunya». *Revista de Estudios de Juventud*, núm. 76 (març), p. 267-285.
- HIRSCH, Eric (1988). «Sacrifice for the cause: Group processes, recruitment and commitment in a student social movement». *American Sociological Review*, vol. 55, p. 243-254.
- IBÁÑEZ, Tomás (1983). *Poder y libertad*. Barcelona: Hora.
- (2001a). *Muníciones para disidentes*. Barcelona: Gedisa.
- (2001b). *Psicología social construccionista*. Mèxic: Universidad de Guadalajara.
- IBÁÑEZ, Tomás (coord.) (2004). *Introducción a la psicología social*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.
- JAGGAR, Alison M. (1989). «Love and Knowledge: emotion in feminist epistemology». *Interdisciplinary Journal of Philosophy*, vol. 32 (2), p. 129-155.
- LARROSA, Jorge (2003). «Experiencia y pasión». A: *Entre las lenguas: Lenguaje y educación después de Babel*. Barcelona: Laertes, p. 165-178.
- LUCKMANN, Thomas (1973 [1967]). *La religión invisible*. Salamanca: Sígueme.
- MANN, Michael (1991). «Las sociedades como redes organizadas de poder». A: *Las fuentes del poder social*. Vol. I: *Una historia del poder desde los comienzos hasta 1760 d. C.* Madrid: Alianza, p. 13-57.
- MARX, Karl; ENGELS, Friedrich (1987 [1846]). *La ideología alemana*. Barcelona: Laia.
- MCADAM, Doug; PAULSEN, Ronnelle (1993). «Specifying the relationship between social ties and activism». *American Journal of Sociology*, vol. 99 (3), p. 640-667.
- MIGNOLO, Walter (2000). «La colonialidad a lo largo y a lo ancho: el hemisferio occidental en el horizonte colonial de la modernidad». A: LANDER, Edgardo (comp.). *La colonialidad del saber: eurocentrismo y ciencias sociales. Perspectivas latinoamericanas*. Buenos Aires: Clasco.
- MORA, Enrico (2007). «Las dimensiones fragmentaria y performativa de las subjetividades de clase». *Universitas Psychologica*, vol. 6 (1), p. 11-25.
- PINKER, Steven (2002). *La tabla rasa*. Barcelona: Paidós.
- RUIZ OLABUÉNAGA, José Ignacio (1996). «Investigación en - de - con el grupo». A: *Metodología de la investigación cualitativa*. Bilbao: Universidad de Deusto, p. 247-276.
- SARGANT, William (1964). *La conquista de la mente humana: Fisiología de las conversiones y del lavado de cerebro*. Madrid: Aguilar.
- VALLES, Miguel S. (2002). *Entrevistas cualitativas*. CIS. (Cuadernos Metodológicos; 32)
- WILSON, Edward O. (1983). *Sobre la naturaleza humana*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- WITTIG, Monique (2004 [1992]). *El pensamiento heterosexual y otros ensayos*. Madrid: Egales.